

2. Shatzmiller J. «In Search of a ‘Jewish Compostela’: Benjamin of Tudela and Petachia of Regensburg» in Antón M. Pazos, ed., *Translating the Relics of St James: From Jerusalem to Compostela*. London and New York: Routledge, 2016. 211–221.
3. Зеленина Г. Предисловие. *Три єврейських путешественника / ред. Г. Зеленина*. Москва: Мости культури; Jerusalem: Gesharim, 2004. 332 с. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1032672>
4. Марголин В. Введение. *Три єврейських путешественника / ред. Г. Зеленина*. Москва: Мости культури; Jerusalem: Gesharim, 2004. 332 с. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1032672>
5. Кругосветное странствие раби Петахии Регенсбургского. *Три єврейських путешественника / ред. Г. Зеленина*. Москва: Мости культури; Jerusalem: Gesharim, 2004. 332 с. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1032672>
6. Плетнева С. А. Половцы. Москва: Наука, 1990. 196 с.
7. Федоров-Давыдов Г. А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. Москва: Изд. МГУ, 1966. 275 с.
8. Райт Дж. К. Географические представления в эпоху крестовых походов: Исследование средневековой науки и традиции в Западной Европе. Москва: «Наука», 1988. 478 с.

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ О. В. ТЕРЕЩЕНКА СЕРЕДИНИ ХІХ СТ. ЯК ДЖЕРЕЛО З ТОПОНІМІКИ БАХМУТСЬКОГО КРАЮ (ДО ІСТОРІЇ ЗАСНУВАННЯ ЗАЙЦЕВА-МИКИТІВКИ)

Кулішов М. В.

Based on documentary and cartographic sources, the author highlights origins of the name of Zaitsevo-Nikitovka, a centuries-old village in Donetsk region. In particular, census lists of Bakhmut fortress are analyzed and toponymic connections with real personalities are established.

Key words: *Tereschenko, archaeological research, toponymy, Bakhmut, Zaitsevo, Mykivka, Horlivka.*

Терещенко Олександр Васильович (1806–1865 рр.) – дійсний статський радник, археолог і етнограф середини ХІХ ст. Народився в м. Зіньків Полтавської губернії. Після закінчення Харківського університету служив у міністерстві державних маєтностей Російської імперії. Усе життя збирав і опрацьовував історичні документи й матеріали, був активним членом Археографічної комісії, брав участь у розборі Астраханського, Віленського, Варшавського та південно-руських архівів.

Упродовж 1843–1851 рр. проводив археологічні розкопки Царевського городища, у 1852–1854 рр. досліджував Олександропільський курган на Катерино-

славщині, насипні могильники Південної Росії, пам'ятки скіфського періоду в Криму. У працях, присвячених Новоросійському краю, описав сотні археологічних пам'яток, зокрема «Насыпи могильные Южной России с указанием некоторых памятников и в других местах» («Журнал Министерства народного просвещения», 1835, июль), «О каменных бабах» («Журнал министерства народного просвещения», 1835, № 39), «Насыпи могильные в Южной России» («Журнал Министерства народного просвещения», 1853, отд. 2), «Некоторые местности Южного берега Крыма» («Журнал Министерства народного просвещения», 1854), «Гробница скифского царя» («Архитектурный вестник», 1859, № 5), «О могильных насыпях и каменных бабах в Екатеринославской и Таврической губерниях» («Чтения в Обществе истории и древностей российских», 1866, № 4). Але популярності він набув передусім працею «Быт русского народа» [1; 6].

У своїй праці, де описує стан кам'яних баб у Південній Росії, закінченій у Петербурзі 18 жовтня 1860 р. (за старим стилем) та опублікованій у 1866 р. у виданні «Чтения в императорском обществе истории и древностей Российских при Московском Университете» [13], О. В. Терещенко дає короткі, але цікаві примітки до історії виникнення та топоніміки населених пунктів Бахмутського повіту. Так наприклад, про місто Бахмут: «Городъ основанъ въ 1702 г. и названіе произошло отъ владѣтельнаго Князя Татарскаго» [13, с. 20]. Це одна з перших друкованих згадок про «татарське» походження топоніма. Пізніше, в 1890 р., більш розгорнуту версію дає відомий історик козацьких старожитностей Д. І. Яворницький: «Бахмутъ, получившій свое названіе от слова Махмудъ, т. е. Магометъ, в переводе на русскій языкъ «достохвальный». Въ русской лѣтописи послѣдователи Магомета называются Бохмичами; у татаръ и теперь говорятъ вмѣсто Магметъ <Бахметъ>, отсюда наше Бахмутъ» [15, с. 158]. Також цікавий топонімічний аспект появи назви міста Селидове: «Основано въ 1786 г. и названо Салодавкою отъ того, что межевавшимъ земли давали жители за трудъ, вмѣсто денегъ, сало свинное, употребляемое понынѣ въ кушаньи» [13, с. 24]. Але, у більш сучасні часи, топонімісти стали давати більш милозвучне походження назви – від міфічного козака Селида [7, с. 421].

В нашому дослідженні хотілося б звернути увагу на походження назви старовинного села Зайцево-Микитівка у витоках р. Бахмут. У кінці XVIII ст. цей населений пункт згадується з подвійною назвою – «казенного ведомства село Зайцево, Никитовка тож» [9, с. 93], що засвідчує старшість назви Микитівка, порівняно із Зайцевим.

У своїй праці О. В. Терещенко робить такі примітки: «Зайцево или Никитовка основано въ 1770 г. и названо по имени перваго поселенца, Трофима Зайцева, Никитовка отъ соловара Никитченка» [13, с. 20]. Дата заснування Зайцева-Микитівки викликає великі сумніви, але великий інтерес являє антропонімічне походження топонімів.

Як правило, краєзнавці пов'язують походження топоніма Зайцево з наявністю в цій місцевості великої кількості зайців, на яких у давні часи полювали перші поселенці [14; 16, с. 79]. Були окремі припущення щодо можливого походження топоніма від якогось Зайцева, але ніхто не міг надати жодного документального підтвердження. А походження назви Микитівка практично «навічно» закріпилося за версією Феодосія Макаревського, що назва походить від однодворця Микити Дев'ятилова, переведеного сюди восени 1778 р. с Белгородської губернії [8, с. 57–58]. Хоча зараз версію про походження назви від імені невідомого запорожця Микити, а не однодворця Микити Дев'ятилова, підтримують краєзнавці М. М. Ломако, С. П. Каленюк і С. А. Євсєнко [5].

Зараз на теренах сучасного Бахмутського району існує два населені пункти з майже однаковою назвою – с. Зайцево (Бахмутського району) та смт Зайцево (частина Микитівського району м. Горлівки).

Поселення на місці сучасного бахмутського Зайцева вперше з'являються на карті 1765 р. [10] як «хутора бахмутских жителей» по балці Зайцевій. За описом до атласу Новоросійської губернії 1799 р. на цьому місці знаходиться «Деревня Зайцова оных же соловаров [прим. – бахмутських]. По правой речки Бахмута и по обеим сторонам речки Зайцевой, Мокрой и Сухой Кодымы» [9, с. 85].

А що стосується горлівського Зайцево-Микитівки, то воно з'являється на карті розселення гусарських полків 1767 р., у верхів'ях р. Бахмут як «слобода Микитова» [11]. Це дуже співзвучно з версією, яку надає О. В. Терещенко. Офіційна дата заснування горлівського Зайцево, як і самого міста Горлівки, вважається 1779 р. як час першої письмової згадки про найстаріші населені пункти на території сучасного міста: Государів Байрак, Залізне, Зайцево [4, с. 8]. Але ця дата не має поки що жодного документального підтвердження і суперечить низці загальновідомих фактів.

Як приклад, відомий у краєзнавчих колах запис німецького вченого XVIII ст. Йоганна Антона Гюльденштедта. У 1774 р., подорожуючи в цих краях, він описав поселення бахмутських солеварів – слободу Микитівку біля верхів'їв річки Бахмут. «Из балки Скелевой мы проехали 7 верст на SO к балке Малая Железная, и пересекли большую проселочной дорогу из Перекопа в Бахмут, через 8 верст на реке Бахмут, лежала слободка Микитовка. [...] Слободка Микитовка является одной из самых крупных из них, в ней 15 крепких домов, в большинстве принадлежащих солеварам» [2, с. 256]. Із цих всіх фактів можна припустити, що назва поселення Зайцево перекочувало з розселенням Зайцевських хуторів солеварів південніше, до слободи Микитівки, яка утворилася на місці хутора солеваря Микитченка.

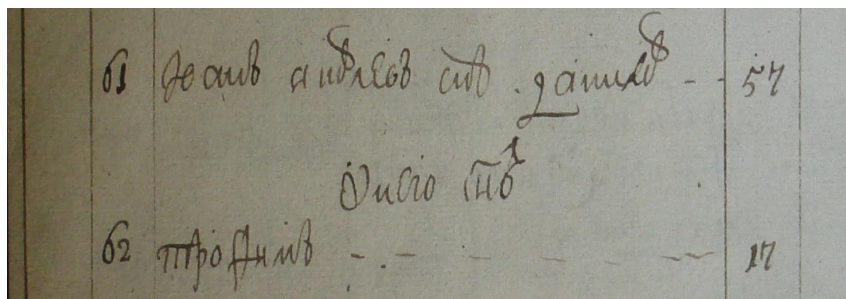

Рис. 1 – Фрагмент опису «Бахмутской компании казаки малороссийского народа, жительство имеющие в Бахмуте», 1748 р. (РДАДА ф. 350, оп. 2, спр. 248)

Щодо раніше згадуваного Трофима Зайцева, за О. В. Терещенко, – засновника Зайцеве, то автору у процесі дослідження перших ревізьких казок Бахмутської фортеці вдалося виявити реальну особу, яка за віком і соціальним станом цілком підходить під цю постать. В описі 1748 р. малоросійських козаків бахмутської соляної компанії значиться Іван Якович Зайцев (57 років) і син його Трофим (17 років) [12, л. 34 об.; рис. 1]. У 1765 р. Трофиму Івановичу Зайцеву було б 34 роки і він би за своїм віком міг би заснувати з родиною новий хутір. Але, як виявилось при дослідженні ревізьких казок, це не єдина особа з таким прізвищем. Зокрема, у третій ревізії Бахмутського повіту 1760 р. згадується «лекарь бахмутского батальна Федор Федоров сын Зайцев» [3, л. 63 об], а також велика родина бахмутських купців Зайцевих [3, л. 79 об; 3, л. 107]. І це наштовхує на подальше дослідження генеалогічних матеріалів по Бахмутському повіту XVIII ст., яке надасть більш повні відповіді на всі поставленні питання.

Джерела та література

1. Григор'єва Т. Ф. Терещенко Олександр Васильович. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Tereschenko_O
2. Güldenstädt J. A. Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebürge. Bd. 2. St.-Petersburg, 1791. 552 с. (переклад зроблено лисичанським краєзнавцем М. М. Ломако).
3. Державний архів Воронежської області. Ф. 18. Оп. 1. Спр. 103. Ведомость о купцах, однодворцах, дворовых людях Бахмутской провинции 1761–1762 гг.
4. Євсеєнко С. А. Історія Горлівки з найдавніших часів до 1917 року: Історичний нарис. Бахмут: Вид-во ГПМ, 2016. 188 с.
5. Євсеєнко С. А., Бєлий Є. С. Початок історії та дата заснування слободи Микитино-Зайцево (II половина XVIII ст.). *Грані історії: зб. наук. праць. Спеціальний випуск – матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Бахмутська старовина: краєзнавчі дослідження – 2019»*. Київ, 2019. Вип. 2 (10). С. 92–96.

6. Коробка Н. И. Терещенко, Александр Васильевич. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Т. XXXIIа: Тай–Термиты, 1901. С. 955.
7. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України / відп. ред. В. Г. Скляренко. Київ: ВЦ «Академія», 2014. 544 с.
8. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской Епархии. Церкви и приходы прошедшего XXVIII столетия. Вып. 2. Нынешние уезды: Бахмутский, Славяносербский, Ростовский на Дону, Александровский и Мариупольский. Екатеринослав: Тип. Я. М. Чаусского, 1880. 373 с.
9. Пірко В. О. Джерела до історії населених пунктів Донеччини XVI–XVIII ст. Донецьк, 2009. 164 с.
10. План Бахмутского городского уезда с показанием поселенных гусарских рот. Составил премьер-майор П. Седякин, 1765 р. *РГВИА*. Ф. 846. Оп. 16. Спр. 26036.
11. План Бахмутского уезда с показанием поселенных гусарских рот бывшего полка генерал-майора Депредадовича и полка генерал-поручика Шевича с означением по границе редутов и бекетных караулов. Сочинен 6 декабря дня 1767 году. *РГВИА*. Ф. 846. Оп. 16. Спр. 26037.
12. Российский Государственный архив древних актов (РГАДА). Ф. 350. Оп. 2. Спр. 248. Книга переписная казаков, русских и украинцев – служащих в соляных компаниях Бахмутской провинции, 1748 г.
13. Терещенко А. В. О могилах и каменных бабах на Юге России. *Чтения в императорском обществе истории и древностей Российских при Московском Университете*, 1866. Кн. 4. С. 1–37.
14. Шевченко А. В. Топонимы Горловки (записки учителя-краеведа). Донецк: РИП «Лебедь», 1994. 46 с.
15. Яворницкий Д. И. Вольности запорожских казаков. Санкт-Петербург: Тип. И. Н. Скороходова, 1890. 385 с.
16. Яковенко П. В. 500 топонімів Горлівки. Горлівка: ПП «Видавництво Ліхтар», 2008. 108 с.

ІСТОРІЯ ЗАСЕЛЕННЯ ДОНЕЧЧИНИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СХІДНОСТЕПОВИХ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК

Загнітко А. П., Клименко Н. Б.

The article deals with the influence of the Donetsk region settlement history on the formation and development of Ukrainian Eastern Steppe dialects. This makes it possible to explain the mosaic spatial behavior of the dialects under study and the peculiarities of heterogeneous dialects functioning, as well as to trace the influence of the ethnic and cultural environment on the formation of Donetsk dialects.

Key words: *dialect, dialect features, newly created dialects, settlement history.*